

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI/1

Dinler Tarihi Araştırmaları-I

(Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	61203
Tas. No:	209 DİN.T

ANKARA
1998

DİNLER TARİHÇİSİ OLARAK PROF. DR. HİKMET TANYU ve TÜRK DİNİ TARİHİ ÇALIŞMALARINA KATKISI

Prof. Dr. Harun GÜNGÖR

Yurdumuzda gerek İslâm öncesi Türk dini, gerek günümüz dini hareketleri konusunda araştırmalar yapmış ve bu hususta eserler meydana getirmiş ilim adamlarının başında Hikmet Tanyu gelmektedir. Ancak Tanyu'nun Türk Dini Tarihi Konusundaki çalışmalarına geçmeden önce, kısa da olsa Türk Dini Tarihi ile ilgili çalışmalara göz atmak gerekir.

Ülkemizde Dinler Tarihi çalışmalarının başlangıcı oldukça yenidir. Özellikle Orta Asya Türk dini inanışları hakkındaki araştırmalar; kaynak yetersizliği, Türk kavimlerinin çok geniş bir coğrafi alan üzerine yayılmış olmaları ve muhtelif Türk kavimlerinin farklı zamanlarda farklı inanışlara sahip olmaları sebebiyle dün olduğu gibi bugün de yetersiz kalmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların çoğunun konusunu ise, İslâm öncesi, Türk dini inanışının geçirdiği evreler, mahiyet ve özünden daha çok, ona verilen veya verilmesi gereken ismin ne olduğu hususu oluşturmaktadır.

Çin kaynaklarının verdiği bilgiler bir yana bırakılırsa, Türk dini ile ilgili en özlü bilgilere VIII. yüzyılda Orhun Nehri kenarına dikilmiş olan Orhun Kitabeleri'nde rastlamaktayız. Bu abidelere Türk dini ile ilgili olarak tanrının birkaç vasfı yanında **Tenri-Iduk**, **Yir-sub**, **Ümay** terimleri zikredilerek Türk dini sistemin temel esasları verilmekte ve dikotomik bir karakter arz eden Türk kozmogonisi “**üze kök tenri asra yağız yir kılındukda ekin ara kişi oğlu kılınmış**”⁽¹⁾ cümlesi ile özlü bir şekilde ifade edilmektedir.

Kitabelerde verilen bilgiler dışında İslâm öncesi Türk dini inanışları hakkındaki bilgilere X. yüzyıldan itibaren klasik İslâm tarih ve coğrafyacıları ile seyyahların eserlerinde rastlamaktayız. Özellikle yaşadıkları çağda mevcut Türk inanışları ile ilgili bilgi veren bu tarihçi ve seyyahlardan bazılarını zikretmek gerekirse; Avfi, İbn-i Hurdadbih, İbn-i Havkal, Mes'ûdî, Makdîsî ve Birunî, İbn Nedim, Yakûbî, İbn Farzlan... vb. saymak yeterlidir.⁽²⁾

İslâm öncesi Türk dini inanışları hakkında en geniş bilgileri İtil (Volga) Bulgarlarına gönderilen elçilik heyeti içerisinde yer alan İbn Fazlan'ın **Se-**

1) Tatar tekin, **Orhun Yazıtları**, Ankara 1988, s. 8.

2) Daha geniş bilgi için bakınız; Ramazan Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 1985.

yahatnâmesi'nde bulunmak mümkündür. Oğuz, Pecenek, Baskurt, Bulgar ve Hazarların hayatını anlatan İbn Fazlan, "içlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını semaya kaldırıp *Bir tanrı*'der. Bu, Türkçede Bir Allah demektir., Zira Türkçede "Bir" vahid, "Tanrı" ise Allah anlamına gelir" demektedir.⁽³⁾ Çok geniş olmamakla birlikte Mervezî ve Ebu Dülef de yazdıkları seyahatnamelerde konu ile ilgili bilgiler vermişlerdir.

İbn Fazlan dahil daha önce ismini zikrettiğimiz bütün bu tarihçi, coğrafyacı ve seyyahların verdikleri bilgilerin çoğu detaylı ve teknik araştırmaların yerine basit gözlemlere dayanmakta olup, küçük bir gruba ait olan bir inanış bütün Türk kavimleri için genelleştirilmiş olması sebebiyle her zaman tartışmaya açık özellikler taşımaktadır.

Türklerin İslâmî kabullerinden sonra, Kaşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yıllarında kaleme aldığı *Divânü Lügati't-Türk* adlı eseri ile daha sonra vücuda getirilmiş olan *Dede Korkut hikâyeleri* de İslâm öncesi Türk dini inanışları hakkında verdikleri bilgilerden dolayı oldukça önemlidir. Bu konuda Süryani Mihail ve Ebu'l-Fetev (Barhebraeus) de eserlerini zikretmek gerekir.⁽⁴⁾

Türkler Müslüman olmadan önce Budizm, Hıristiyanlık, Maniheizm, Muşevşilik vb. bir çok dini kabul etmiş olmalarına rağmen bu dinlerden hiç birinin onları soy kutuklerini değiştirerek Tevratı bir soy kutuğu edinmelerine sebep olmamıştır. Ancak İslâmî kabul onları eski inanışlarının reddi yanında, onlarla ilgilenmenin de gereksiz olduğu düşüncesine itmiş, dinler tarihini ile ilgili bilgiler sadece Kur'an'da zikredilen dinlere münhasır kalmıştır. Böyle olmakla birlikte yine de biz Selçuklu dönemi medreselerinde *Dinler Tarihi* ile ilgili bir dersin okutulup okutulmadığını bilmiyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıç ve gelişme dönemlerinde de medrese ders programlarında böyle bir ders yer verilmemiştir. Ancak XIX. yüzyılda Avrupa'da başlayan *Dinler Tarihi* çalışmaları Osmanlı ülkesinde de etkisini göstermiş, Darülfünun Edebiyat Fakültesi programına "*Tarih-i Umûmî ve İlm-i Evvelîn*" dersi konulmuş. II. Meşrutîyetin ilanından sonra da *Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyan* dersleri verilmeye başlanmıştır.⁽⁵⁾

3) İbn Fazlan *Seyahatnamesi*, Hazırlayan, Ramazan Sesen, İstanbul, 1975, s. 31; Rızaeddin Fekredinev, *Boigar ve Kazan Türkleri*, Kazan 1993, s. 46-48.

4) Bkz. Harun Güngör, "Süryani Kaynaklarına göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1986, sa. 40, s. 77-87.

5) Hikmet Tanyu, "Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi, I", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1961, VIII, s. 109.

Ülkemizde ilk Dinler Tarihi Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) tarafından 1911-1912 yıllarında yazılmıştır. Ne var ki, bu kitapta, Budizm, Konfüçyanizm, Musevilik, Hıristiyanlık vb. dinlere dair bilgiler verilirken Türklerin İslâm öncesi dinlerinden söz edilmediği gibi, yine Türklerin yukarıda adı geçen dinlerle temasından da hiç söz edilmemiştir. Ancak bu kitapdan sonra Türk Töresi ve Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde eski Türk dinine büyük bir yer vermiş olan Gökalp, "Avrupa alimleri, eski Türk Dinini Şamanizm'den ibaret zannederler. Halbuki Şamanizm eski Türk dini sistemleri değil, sihrî sistemleridir"⁽⁶⁾ diyerek önemli bir gerçeği dile getirmiştir. Gökalp'in başlattığı bu çalışmalar Köprülü,⁽⁷⁾ İnan,⁽⁸⁾ Kafesoğlu,⁽⁹⁾ Tanyu⁽¹⁰⁾ Ögel,⁽¹¹⁾ tarafından devam ettirilmiştir.

Abdülkadir İnan'ın çalışmaları bir yana bırakılırsa, diğer araştırmacılar sadece vecd ve istiğrak tekniği olarak nitelendirilen Şamanizm'in bir din olmadığı, özellikle de eski Türk dinine bu adın verilemeyeceği görüşünde birleşmektedirler. Aslında İnan da Şamanizm adlı kitabında Türklerin bugünkü Şamanizmden daha gelişmiş bir şamanizmi kabullendiklerini ifade etmesine rağmen, Eski Türk Dini Tarihi adlı eserinde yine de "İtibari Şamanizm" ifadesini kullanmaktadır.⁽¹²⁾

Günümüzde, Batıda Türk dini tarihi ile ilgili olarak Jean Paul Roux ve Mircae Elide'in çalışmalarından da söz etmek yerinde olacaktır. Roux, Orhun Kitabeleri'ni esas alarak yaptığı çalışmada Türk dinini Devlet ve Halk Dini olarak ikiye ayırmakta,⁽¹³⁾ devletin temsil ettiği dinin Tanrı etrafında merkezleştiğine dikkat çekmekte, eski Türk dininin birçok yönden Şamanizmi aştığını kabul etmesine rağmen yine de eski Türk dinini Şamanizm olarak isimlendirmektedir.⁽¹⁴⁾ Buna rağmen 1984 yılında kaleme aldığı ve Türk-

6) Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Hazırlayan: Kazım Yaşar Koprman-İsmail Aka), İstanbul 1976, s. 117.

7) M. Fuad Köprülü, **Türk Tarih-i Dinisi**, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1341, (1925)

8) Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, II, Baskı, Ankara, 1972; **Eski Türk Dinî Tarihi**, İstanbul 1976.

9) İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara 1980.

10) Hikmet Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**, İstanbul 1978, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara 1980.

11) Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1988, s. 697-756.

12) İnan, **Eski Türk Dini...**, s. 2.

13) Jean Paul Roux, "La Religion des Turcs de l'Orkhon des VII et VIII Siecles", **RHR**, Paris 1961, 1, s. 7.

14) Roux, a.g.m., II, s. 230.

çeye **Türklerin ve Moğolların Eski Dini** adıyla çevrilen kitabında ise Roux, Türklerin din konusunda ikiyüzlü (Hypocrite) davrandığını ifade etmekte,⁽¹⁵⁾ saldırgan ve kan dökücü bir kavim olan Türklerin ölümden de en çok korkan bir millet oldukları⁽¹⁶⁾ gibi tamamen indî ve ilmi olmayan bir yargıyla konuyu ele almaktadır. Hiç şüphesiz kitabın dikkat çekici özelliği sadece bu olmayıp Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 1994 çeviri ödülü de kazanan kitapta Dinler Tarihçisi olarak Hikmet Tanyu'nun en önemli kitaplarından biri olan **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı** kitabına yer verilmediği gibi diğer araştırmacıların da çalışmalarına yer verilmemiştir.

Eliada ise; Türklerin Gök-Tanrı'ya inandıklarını,⁽¹⁷⁾ yine Roux'ya dayanarak Ma'şeri şuur'un bir ifadesi olan Tanrının imparatorlukların parçalanmasına paralel olarak çoğaldığını ifade etmektedir.⁽¹⁸⁾

Yukarıda özetlemeye çalıştığım bu durumdan ve özellikle de bu noktadan hareketle Tanyu'nun Türk kültürü çerçevesi içinde İslâm öncesi ve sonrası Türk dini tarihine katkılarının, onun Türk dini tarihi araştırmalarındaki mümtaz yerinden bahsedebiliriz. Ancak bu konuya da geçmeden önce, onun yayınlanmış eserlerini zikretmek gerekir. Merhum Tanyu'nun yayınlanmış eserlerini iki ana başlık etrafında toplayabiliriz.

I- Kitaplar

a- Dinler Tarihi ile ilgili Kitapları

- 1- **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.
- 2- **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, (2. Basım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- 3- **Dinler Tarihi Araştırmaları**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- 4- **Yehova Şahitleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973, (2. Basım), Ankara 1980.
- 5- **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, Bilge Yayınları, 1976, II Cilt, (Genişletilmiş 2. Basım), Bilge Yayınları, İstanbul 1979.
- 6- **Türklerin Dini Tarihçesi**, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul 1987.
- 7- **İslamlıktan Önce Türkler'de Tek Tanrı İnancı**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, (2. Basım), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.

15) Jean-Paul Roux, *La religion des Turcs et des Mongols*, Paris, 1984, s. 43.

16) Roux, *a.g.m.*, II. s. 230.

17) Mircae Eliade, *Traité d'Histoire des Religions*, Paris, 1974, s. 62-66.

18) Mircea Eliade, *Histoire des Croyances et des Idées religieuses*, Payot Paris 1983, III. 12.

8- Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İç Yüzü, Burak Yayınevi, İstanbul, 1989.

9- İslâm Dini'nin Düşmanları ve Allah'a İnananlar, Burak Yayınevi, İstanbul 1989.

b- Diğer Kitapları

1- Türkçülük ve Gerçek Demokrasi, İstanbul 1945.

2- Türk Gençliğinin Kükreyişi (Türk Milliyetçiliğinin Davası ve Hedefleri, Komünist ve Komünistlerin Tahlil ve Tenkidi), Ankara 1947.

3- Türkçülüğün Davası ve Türkiye'de İşkenceler, Kayseri 1950.

4- Ziya Gökalp ve Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Ankara 1956.

5- Niçin Komünist Oluyorlar, Ankara 1958.

6- Atatürk ve Türk Milliyetçiliği, (Orkun Yayınları), İstanbul 1961.

7- Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği, (Toprak Yayınları), İstanbul 1962.

8- Tefvik Fikret ve Din, Anda Yay., İstanbul 1972.

9- Ziya Gökalp, Kızıl Elma, (Hazırlayan: Hikmet Tanyu), Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1976.

10- Türkçemiz, 3 cilt, (H. Fethi gözler ile birlikte yazmıştır ve Orta okullarda resmi ders kitabıdır), (14 Basım), İstanbul 1976.

11- Ziya Gökalp Kronolojisi, Kültür Bak. Yay., Ankara 1981.

c- Şiir Kitapları

1- Cihan İçinde Bir Cihan, Cenk Yayınları 1980.

2- Atatürk İçin Şiirler, Özleyiş Yayınları, Ankara 1981.

3- İnsan ve Dünya, Emel Yayınları, Ankara 1978.

II- Makaleler

Hikmet Tanyu'nun çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı ilmi ve siyasi yazılarla kongrelerde sunduğu ilmi nitelikte olan bir çok sayıda inceleme, araştırma ve makaleleri yayınlanmıştır. Ayrıca Onun İslâm Ansiklopedisi ve Türk Ansiklopedisi'nde Dinler Tarihi konularıyla ilgili yazmış olduğu ansiklopedi maddeleri de vardır.

Merhum Hoca'nın özellikle Dinler Tarihi ile ilgili eserleri metot açısından ele aldığımızda, onun, eserlerinde deskriptif, fenomenolojik, karşılaştırma ve filolojik metotları başarılı bir biçimde uyguladığını, bununla birlikte yine de araştırma ve incelemelerinde metottan ziyade muhtevaya ağırlık verdiğini görmekteyiz. (Bu zikredilen hususlar, yukarda adı geçen kitaplar incelendiğinde görülecektir).

Kanaatimce, merhum Hoca'yı daha iyi anlayabilmek ve onun Türk dini tarihine bakışını tesbit edebilmek için, küçük bir kitapçık halinde yayınlanmış olan, **Türklerin Dini Tarihçesi** isimli kitabını iyi değerlendirmek la-

zımdır. Ben bu yazımda adı geçen kitabı değerlendirecek ve yeri geldikçe de diğer kitap ve makalelerinden söz edeceğim.

Burada neden diğer kitapları değil de bu kitabı değerlendirmeye aldığım hususunda bir soru akla gelebilir. Bu soruya şöyle cevap vermek uygundur.

1- Merhum Hoca'nın bu kitapta ortaya koyduğu ve ileri sürdüğü görüşlerin hemen hepsi gelişen şartlar ve daha sonraki çalışmalar sonucunda doğrulanmıştır.

2- Türk siyasi tarihi nasıl bir bütünlük arz ediyorsa, Türk dini tarihi de aynı bütünlüğü ifade etmektedir. Zira, Hocam kitabında dini, tarihçilerin sadece tarihi bir fenomen olarak kabul etmelerine karşı, onun sadece tarihi bir fenomen olmadığını, bir inanış, pratik ve ahlaki değerler bütünü olan dinin, transhistorique (=tarihi aşan) bir yönünün de bulunduğunu anlatmaya gayret etmektedir. Bu husus sadece zikri geçen kitapta değil **İslamlıktan Önce, Türklerde Tek Tanrı İnancı** adlı eserde de kendini göstermektedir. İşte dinin bu şekilde algılanış ve kavranışı dinin anlaşılması hususunda tarihçilerle dinler tarihçileri arasındaki farkı da ortaya koymaktadır.

Eski Türk dininin Monoteizm⁽¹⁹⁾ olduğunu kabul eden Tanyu, söz konusu kitabında eski Türk dini ile ilgili çalışmalarda yapılan başlıca iki yanlış üzerinde durmaktadır. Bunlar;

1- Altay ve Yakut manevi inancını, bütün olarak eski Türk inancı şeklinde kabul etmek, bunları eski Türk dini ile özdeşleştirmek. Halbuki burada şunu ifade etmek gerekir ki, çok önceleri anayurttan ayrılan Yakutlar kuzeye çekilmiş ve Türklerin tarihi hayatına katılmamışlardır.

2- Eski Türk dinini Şamanizm olarak kabul ve takdim etmek (s. 9).

Günümüz Türk araştırmacılar bir yana, Batılı araştırmacılar, Eliade, Co ulino ile Gennep vb. tarafından Şamanizm'in bir din olmadığı açık bir biçimde ortaya konulmuş olmasına rağmen, hala Türkiye'de neyin din olup olmadığını, neye din denip denilmeyeceğini bir türlü kavramak istemeyen kimselerce Şamanizm'in ilk Türk dini olarak kabul edilmesi ilginçtir.⁽²⁰⁾

Sadece Türk ülkelerinde değil, dünyanın birçok bölgesinde rastlanılan, büyüsel bir takım pratik ve terapi uygulamaları yığını olarak karşımıza çıkan Şamanizm konusunda "*Şamanlık diye bir ad ve din yoktur*" diyen merhum

19) Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hikmet Tanyu, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul 1986.

20) Din tanımları hakkında bkz. Yves Lambert, "La "Tour de babel" des Definitions de la Religion, **Social Compass**, Louvain-La Neuve, (Mars, 1991), 38, (1), 73-85.

Tanyu, Abdülkadir İnan'ı eski Türk dinini Şamanizm olarak nitelediği, Gökalp'i de Türk dinini Toyonizm olarak takdim ettiği için eleştirmektedir.

Merhum Tanyu, bazı Türk kabilelerinin Tobalar'da olduğu gibi Budizm'i; Gagauzlar'da olduğu gibi Hıristiyanlığı; Hazarlar'da olduğu gibi Karaîliği benimsemiş olmalarına rağmen, asıl ana kitlenin daha önce eski Türk dininde, sonra da Müslümanlık'ta karar kıldığını belirtmekte bu kabul edişin sebeplerini ve daha sonra kısa da olsa Müslüman Türklerce kurulan devletleri ayrı ayrı ele alıp onlarla ilgili bilgiler vermektedir (s. 123-132).

Yayınlandığı dönemde, özellikle Türkiye'de bazı çevrelerce büyük bir tarihi keşif gibi takdim edilen Arthur Koestler'in **13. Kabile (La Trézime Tribu, l'empire Khazar et son Héritage)** adlı eserini eleştiren Tanyu, Hazarlar'ın çeşitli devletlerle ilişkileri üzerinde durmakta, tam bir Yahudi mezhebi olmayan **Karaîlikle** Ortodoks Yahudilik arasındaki farkları tek tek saymakta, Koestler'in konuyu bilinçli olarak saptırdığını anlatmaktadır.⁽²¹⁾ (s. 72-73).

Tanyu, kitabında sadece Karaîlere değil, Hıristiyan Türklere örnek teşkil etmesi açısından, Gagauzlar'a da yer vermiş, eldeki mevcut kaynaklara göre onların soy, din, dil ve yaşadıkları bölgeleri de anlatmış, özellikle de Gagauz inançlarının Hıristiyanlıktan ayrıldığı noktalara dikkat çekmiştir. (s. 98-99).

Merhum Tanyu sözkonusu kitabının **Din ve Medeniyet** bölümünde son yıllarda tartışma konusu yapılan ve gündemde tutulmaya çalışılan din-milliyet ilişkisi üzerinde durarak **İslam İmanı koruyan milliyetçiliğe asla karşı değildir... Türkiyeli bazı kişilerin Türklüğü ve Türk milliyetçiliğini inkarı da sapık bir anlayışın olduğu kadar, bilgisizliğin hatta gaflet ve ihanetin de bir belirtisi olarak görülebilir** demektedir (s. 139).

Dinler Tarihi ile ilgili makalelerinde ise daha özel konuları ele alan Tanyu, yukarıda görüldüğü üzere günümüzde tartışılan ve çoğu bilgi eksikliğinden kaynaklanan sapmalara cevap vermeye, onların doğru anlaşılması hususunda yardımcı olmaya gayret etmiştir.

Ayrıca üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da, Tanyu'nun eserlerinin sadece geçmişe yönelik, tarihi problemlere hasredilmiş olmamasıdır. O, eserlerinde geçmiş tarihi problemleri değil, **Yehova Şahitleri, İslam Dininin Düşmanları ve Allaha İnananlar, Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler ve Bütün Olayların İcyüzü** gibi her biri büyük bir emek mahsülü olan kitaplarında din perdesi altında Türk kültür ve millî bütünlüğüne yönelik teh-

21) Daha geniş bilgi için bkz. Hikmet Tanyu Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, İstanbul 1979, C. I-II.

ditlere dikkat çekmektedir. Onun bu tür konular üzerinde durması birçok riski de beraberinde getirmiş, birçok cemaat ve kimse ona karşı düşmanca bir tavır içine girmiştir.

Bütün bu kısa açıklamalardan sonra şunu söylemek mümkündür. Tanyu, gerek kişiliği, gerekse ilmî çalışmalarıyla örnek alınacak değerli bir Türk ilim adamıdır. Araştırmalarında filolojik, deskriptif, karşılaştırma ve fenomenolojik metodları ustalıkla kullanmıştır. İncelemelerini belli bir metot çizgisinde ele almakla birlikte kesin bir sonuç elde etmek için diğer metotlardan da yararlanmışır. Çalışmalarında metot meselesine dikkat ettiği gibi konunun okuyanlar için yarar sağlamasına da dikkat etmiştir. İncelediği problemleri ve verdiği tez konularını İslâm Dini'ne ve Türk Milletinin temel kültürel problemlerinin çözümüne katkıda bulunacak hususlardan seçmeye özen göstermiştir.

Tanyu, araştırmalarında en ufak ayrıntılara dahi dikkat eden, problemler arasındaki mantikî ilişkiyi çok iyi belirleyen, güçlü tahliller ve yorumlar yapan ilmi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Rahmetli hocamız Dinler Tarihi yanında çeşitli tarihi, kültürel ve etnolojik konularda da birçok incelemelerde bulunmuştur. Bunlar da onun çok yönlü bir ilim adamı olduğunu ortaya koymaktadır.

O, Eski Türk Dini ve inançlarını ilmi ve üslup ile ortaya koymasıyla Türk Din ve Kültür Tarihi'ne büyük kaktılarda bulunmuştur. Bu alanda ortaya koymuş olduğu en önemli yenilik, Eski Türk Dini'nin isimlendirilmesinde Gök Tanrı Dini terminolojisini, Dinler Tarihi literatürüne kazandırarak, bu konudaki karmaşaya son vermiş olmasıdır.

Gerek Türk din tarihi, gerekse diğer çalışmaları ile bize rehberlik eden merhum Hocam'ı rahmetle ve şükranla anıyorum.

Başkan – Efendim, Sayın Güngör'e teşekkür ediyoruz.

Hocamızın Türk dini tarihi konusundaki, genel Dinler Tarihi ve dinle ilgili çalışmalarının bir özetini ve değerlendirmesini yaptı Sayın Güngör.

Şimdi, burada, tabii, Hocamızın özellikle Türk diniyle ilgili çalışmaları önlpanda gelmektedir. Hocamıza bu konuda takaddüm eden, ondan daha önce bu konuya el atan Gökalp; Köprülü, Abdülkadir İnan ile yine Hocamla aynı zamanlarda yaşamış olan Rahmetli Kafesoğlu'nun bu konularda yazdıkları hepimizin malumudur.

Hocam Tanyu, bazı konularda bu zikrettiğimiz isimlerle farklı düşünceleri paylaşma durumunda kalmıştır ve eski Türk dininin adı bunlardan birisidir; Şamanizm, acaba, eski Türklerin dinine verilebilecek ad mıydı? Ben, Rah-

metli Bahaddin Ögel sağ iken ve biz de Ankara İlahiyat Fakültesindeyken, din kavramıyla ilgili bir makale yazmaya giriştiğimde, Abdurrahman Bey arkadaşım hatırlayacaktır, Bahattin Bey'e, Hocam eski Türklerde din kavramını ifade eden, din terimine tekabbül eden hangi kelimeler var dediğimde, Bahattin Bey yüzünü buruşturdu, hani cahiliye devrinde Araba kız çocuğu müjdelendiği zaman yüzünü nasıl buruşturursa, Rahmetli Hocamız Ögel de öyle rahatsızlık duydu. "Ya Günay Bey, bu çok zor bir konu; o kadar boy, o kadar devlet, o kadar devre, birçok kelime, hakikaten zor bir konu" dedi ve hakikaten de durum öyle.bir sürü kelimeler var. Velhasıl, Hocam bu kabil konulara ışık tutacak önçalışmalar yaptı ve en önemli bir konuda, semavî, ilahî kelimesi. Biz ilahiyatçılar arasında, hâlâ "semavî dinler" kelimesini kullanan yazarlarımız var. Hocamın tartışmalarından sonra, artık, bu kelimeyi kullanmak bence çok mantıksız geliyor; çünkü, Dinler Tarihi formasyonuna göre, semavî Tanrı, semavî din; yani, gökte mekân tutmuş bir Tanrı'ya izafe edilen bir din, o dini ilahilikten çıkarıyor. Dolayısıyla, ilahî din kelimesini kullanmak gerekiyor; Hocam bunu ısrarla savunmuştur; ama, ilahiyatçılar çevresinde bu konuları bilen bilmeyen bir kısım yakın çevrelerde olanlar, hâlâ bu semavî kelimesini kullanmakta ısrar edenler çıkabiliyor. Hocamın bu konudaki savunmalarını burada hakikaten minnetle anmak gerekiyor.

Efendim, Türklerin "din"e ne isim verdikleri konusunu, dilci arkadaşlardan, tarihçi arkadaşlardan istirham etmek gerekiyor. Ben de o konuda yazdım çizdim, ben de bir sonuca ulaşamadım. Yani, zor bir konu. Bahattin Bey Rahmetli nur içerisinde yatsın, yüzünü buruşturduğu kadar var; fakat, bu konu çözümlenmez diye bir şey de yok. Daima yeni buluşlara ilim açıktır, yeni kaynaklara, yeni araştırmalara, yeni tespitler belki bu konuya bazı yenilikler getirebilir.

Şimdi, efendim, bu güzel tespitler için Harun Beye teşekkür ederken, sözü Baki Beye bırakıyoruz.

Kendisi, acaba, Sayın Hocamızdan bugüne kadar Dinler Tarihi çalışmalarını nasıl bir seyir takip etti. Burada, tabii, ayrıntıya girmeyecektir Baki Bey arkadaşım; vaktin durumunu biliyor. Kendisi de zaten feragat etmek istedi. Feragat etmesin; ama, kısaca özetlesin, uygun olan da budur.